

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Галас Алла Михайлівна

**СТРУКТУРНІ І ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПЕРІОДУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Ужгород – 1997

00752147 (Q)

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі української мови Ужгородського державного університету

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Добош Василь Іванович

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Гуйванюк Ніна Василівна;

доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник
Пустовіт Любов Омелянівна

Провідна установа: Львівський державний університет
імені І.Франка

Захист відбудеться 17 квітня 1997 р. (початок о 16 год.) на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 15.01.03 у справах захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Ужгородському державному університеті (294000, Ужгород, вул. Університетська, 14, ауд. 411).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Ужгородського держуніверситету (м. Ужгород, вул. Капітульна, 9).

Автореферат розіслано "11" березня 1997 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Белей Л.О.,
кандидат філологічних наук,
доцент

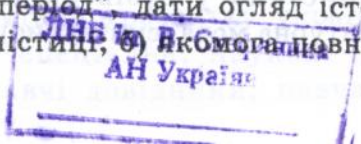
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Докладний різноаспектний опис лінгвальних одиниць, у тому числі й синтаксичних, є неодмінною умовою одержання глибоких знань про внутрішні закони мови. Однією з одиниць синтаксису української літературної мови, що досі не одержала достатнього висвітлення (із залученням панорамного ілюстративного матеріалу), є період. Нові кроки в подальшому вдосконаленні теорії періоду з опорою на конкретні системні спостереження в різних мовах, у тому числі і в українській, позитивно позначилися б на розвиткові синтаксичної теорії взагалі і на розв'язанні багатьох часткових завдань практичного характеру.

В українському мовознавстві є певний досвід у вивченні періоду, однак не все з цього досвіду відоме навіть фахівцям. Головним недоліком відомих нам дотеперішніх досліджень із проблем періоду в українській мові є вузька база фактичного матеріалу. Після І.Чередниченка (1957, 1962) важко назвати ще когось, хто приділив би періодові як одиниці української мови таку ж увагу.

Для дальшого вдосконалення теорії періоду в українському мовознавстві важливо враховувати відповідний теоретичний набуток русистів (А.Шапіро, А.Акішина, О.Карпов, Л.Ботіна, Л.Корсакова, Є.Решетнікова та інші). Було б, однак, великою помилкою вважати, що вироблені цими дослідниками загальнотеоретичні положення автоматично можуть бути застосовані і щодо українського мовного матеріалу. Проблематичним залишається питання про члени періоду, стилістичне значення періоду.

Мета і основні завдання дослідження. Основною метою дисертації є визначення та опис структурних і функціональних особливостей періоду в українській літературній мові. Цьому підпорядковано такі найважливіші завдання: а) уточнити наукове поняття "період", дати огляд історії розвитку теорії періоду в українській мові; б) встановити повніше

представити дібраний з опрацьованих текстів матеріал, оформити його у вигляді додатків; в) запропонувати граматичну класифікацію періодів і методику опису структури періодів за їх приналежністю до певних структурних типів і класів; г) дати характеристику найпродуктивніших типів і класів періодів в українській літературній мові; ґ) виробити принципи стилістичної типології періодів з урахуванням жанрово-тематичної своєрідності цих одиниць і функціонування їх у різних типах мовлення; д) простежити деякі тенденції розвитку структури і функціонування періоду в українській мові.

Наукова новизна, теоретична і практична цінність дослідження. Дисертаційне дослідження написано на широкому фактичному матеріалі, що вперше вводиться в науковий обіг (понад 5000 ілюстрацій у “Додатках”). Цей матеріал репрезентує майже 200-літній період розвитку української літературної мови. Здійснений аналіз дозволив виявити періоди, структура яких не описана ще в науковій літературі. Доповнено й уточнено критерії ідентифікації періодів у тексті, принципи опису засобів їх організації. По-новому трактується поняття “член періоду”. Уперше застосовуються спеціальні лінійно-рівневі схеми періодів.

У дисертації вперше дається системний опис структурних класів і типів періодів: визначено 12 підсистем цих одиниць і зроблено спробу діахронного підходу у вивченні періоду – від часів Г.Сковороди до наших днів. Наявні у дослідженні положення доповнюють раніше розроблені іншими вченими відомості про сутність періоду, його місце в мовній системі, про функціонування періоду в текстах різних стилів. На підставі здійсненого аналізу вироблено рекомендації щодо оптимальної пунктуації в періоді.

Усе це може стати в пригоді при вдосконаленні наукового курсу української літературної мови, при написанні навчальних книг для вузів, гімназій, середніх загальноосвітніх шкіл. Чимало свіжих фактів може бути використано у вузівських курсах “Сучасна українська літературна мова (синтаксис)”, “Стилістика і основи культури

української мови”, “Історія української літературної мови” у різних мовознавчих і літературознавчих спецкурсах і спецсемінарах. Зібраний і систематизований фактаж може служити базою для інших наступних досліджень складних синтаксичних конструкцій української мови.

Ступінь впровадження наукових розробок. Одержані в процесі тривалого (з 1985 р.) дослідження періодів результати вже знайшли своє часткове застосування: у лекційних і практичних курсах із сучасної української літературної мови, методики викладання української мови (для студентів філологічного факультету УжДУ); при написанні курсових і дипломних робіт (1994–1996), у яких застосовувалась розроблена нами і відбита в публікаціях методика аналізу періодів; на заняттях, які протягом 1993–1996 рр. проводились для вчителів-філологів на курсах при Закарпатському інституті навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Апробація результатів дослідження і публікації. Дисертація обговорювалась на засіданнях кафедри української мови Ужгородського університету. Основні її положення були оприлюднені на міжнародній науковій конференції “О.В.Духнович і слов’янський світ” (Ужгород, 1993), на республіканських і регіональних конференціях у Черкасах (1988), у Львові (1992), в Ужгороді (1992), на ювілейних конференціях в УжДУ, присвячених 130-річчю і 140-річчю від дня народження І.Франка (1986 і 1996), 175-річчю від дня народження Т.Шевченка (1989), а також на інших конференціях молодих учених і професорсько-викладацького складу УжДУ протягом 1986–1996 рр. (див. список публікацій).

Основний зміст дисертації відбитий у 22 публікаціях загальним обсягом 6 друкованих аркушів.

Джерела фактичного матеріалу. Джерелами фактичного матеріалу є найбільш авторитетні видання творів визнаних класиків і видних майстрів художнього слова, з чиїми іменами пов’язані певні етапи в розвитку української літературної мови, а також спеціальні наукові праці, лінгвістичні та літературознавчі довідники, навчально-

методична література, матеріали періодики. Досліджуваний матеріал представлено в “Додатках”.

Методичні засади і принципи опрацювання фактичного матеріалу. Основним застосованим у дослідженні методом є метод системного опису періодів згідно з уже ustalеними в науці положеннями про мову як систему систем. Керуючись принципами історизму, повноти і всебічного охоплення властивостей, опосередкувань і відношень предмета дослідження з іншими предметами і явищами, автор застосовує різні підходи: системно-структурний, функціональний, модельний, імовірнісний, статистичний.

Основні положення, які виносяться на захист: а) етапи становлення теорії періоду в українському мовознавстві (від Ф.Прокоповича); б) категоріальні ознаки періоду і його місце в системі мови, визначення періоду; в) розуміння члена періоду як сегмента речення; г) термінологічна характеристика членів періоду; ґ) структурно-синтаксична і стилістична класифікації періодів; д) опис структурних класів і типів періодів в українській літературній мові; е) лінійно-рівневі схеми періодів і формули-моделі їх структури; є) стилістичні параметри періодів; ж) джерельна база (понад 5000 конструкцій у “Додатках”).

Структура і зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів (“Період як одиниця лінгвальної дійсності”, “Структурно-синтаксичні особливості періодів”, “Стилістичні функції періодів”, “Пунктуація в періоді”), висновків, списку скорочень і умовних позначок, списку джерел, списку літератури, а також “Додатків” (ілюстративний матеріал із покажчиком структурних типів і класів періодів, схеми, таблиці).

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі з'ясовуються питання актуальності обраної теми, мета й основні завдання дослідження, наукова новизна, теоретична і практична цінність його, ступінь впровадження, апробація результатів дослідження, подаються відомості про

публікації, джерела фактичного матеріалу, про методичні засади і принципи опрацювання матеріалу, основні положення, винесені на захист.

Перший розділ (“Період як одиниця лінгвальної дійсності”) складається з двох підрозділів. У підрозділі “З історії становлення поняття “період” з’ясовується, що антична теорія періоду, розроблена Арістотелем і його послідовниками, була добре відома на Україні в XVII–XVIII ст. Про це свідчить, зокрема, і зміст курсу риторики, який викладав протягом 1706–1716 рр. у Києво-Могилянській академії Ф.Прокопович. Є підстави говорити про залежність учення про період у працях М.Ломоносова від учення Ф.Прокоповича. Слід, однак, мати на увазі, що під лінгвістичним терміном *період* сьогодні розуміють не зовсім те (або, краще сказати, зовсім не те), що уявляв Ф.Прокопович або М.Ломоносов. У науковому описі української мови термін *період* уперше вжито І.Вагилевичем (1845 р.), який ототожнював його зі складним (складнопідрядним і поліпредикативним) реченням. Відомості про період подавали: М.Осадца (1862), І.Нечуй-Левицький (1914), М.Левицький (1918), В.Сімович (1818, 1919) – у граматиках. Помітно поживається інтерес до періоду в україністиці в 50-х роках ХХ ст., з’являються спеціальні розвідки М.Арінштейна (1953), І.Чередниченка (1957). Про стилістичні функції періоду пізніше писали І.Чередниченко (1962), А.Коваль (1967, 1978, 1987), В.Мельничайко (1975), О.Пономарів (1992).

Хоч існує значний різнобій у поглядах на сутність періоду, абсолютна більшість дослідників трактує період як різновид речення ритмічної будови з виразною смисловою та інтонаційною двочастинністю. Заплутане питання про обсяг терміна *член періоду*, і це, мабуть, є чи не найбільшим гальмом дальшого розгортання досліджень періоду.

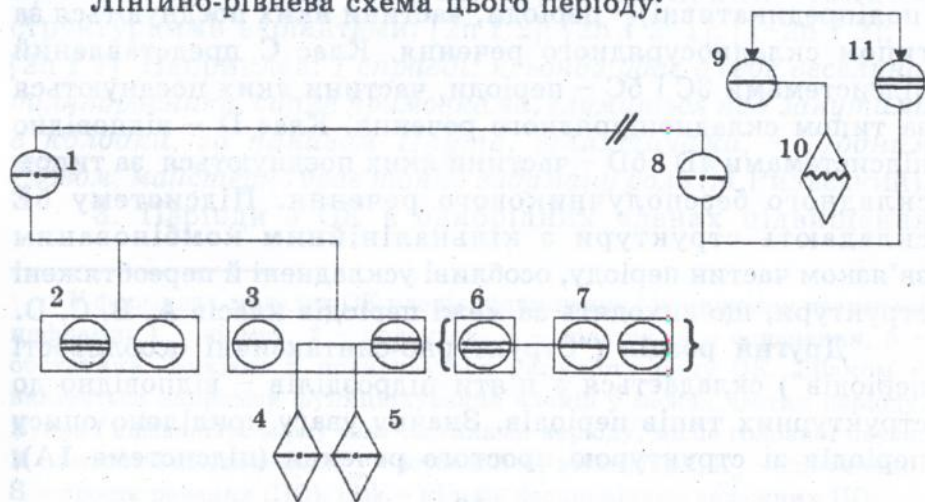
У підрозділі “Категоріальні ознаки періоду і його місце в системі мови” підкреслюється, що *період* – це одиниця того ж ієрархічно організованого рівня системи мови, що й речення. Якщо системи (підсистеми) кожного з типів речення, умовно кажучи, займають горизонтальне положення,

утворюючи своєрідні паралельні шари, то система періоду ніби пронизує їх у певній частині і займає вертикальне положення в системі речення. Категоріальними ознаками речення-періоду є: 1) смислова і структурно-інтонаційна розчленованість на дві частини при наявності у першій частині однотипних (однорідних) синтаксем, синтаксичних груп, синтаксичних блоків – членів періоду; 2) смислово-інтонаційне напруження і відносна вичерпність вираження думки; 3) тематична єдність змісту. Отже, *період* – це висловлювання у вигляді речення, яке характеризується тематичною єдністю і відносною завершеністю (вичерпністю), з чіткою смисловою і структурно-інтонаційною розчленованістю, яка полягає в тому, що в першій частині виділяються принаймні два члени – синтаксично однорідні елементи, а лексико-фраземне наповнення її дозволяє розвинути напруження думки, ритмічно наростаючу інтонацію, після чого настає виразна пауза (злам інтонації) і друга частина, яка містить мету висловлювання, смислово розв'язку і вимовляється з помітним пониженням голосу.

Основним поняттям, за допомогою якого можна визначити внутрішню структуру, розкрити закономірності побудови періодів, є поняття “член періоду”. Члени періоду – це одиниці, які виділяються у складі як першої, так і другої частини періоду за їх смисловим, граматичним та інтонаційним значенням. Члени періоду – це сегменти речення, які в межах кожної частини можуть відділятися виразними паузами, однак ці паузи менш тривалі, ніж головна – на межі частин періоду. Паузи між членами періоду залежать від поширеності і розташування членів. Найпростіші члени періоду – це члени речення і синтаксичні групи з опорними компонентами (ОК) членами речення. Члени періоду можуть набувати таких додаткових термінологічних характеристик: 1) члени 1 частини (підвищення) і члени 2 частини (пониження); 2) предикативні, напівпредикативні і непередикативні; 3) прості (виражені одним членом речення або синтаксичною групою без ускладнюючих елементів), складні (виражені синтаксичною групою з ускладненнями або предикативною

одиницею: простим двоскладним реченням, простим односкладним ускладненим реченням), складені (комбінації з простих членів між собою, простих зі складними, а також кілька складних); 4) за характером ОК у простих членах: підметові, присудкові, додаткові, означальні, обставинні; 5) поширені – непоширені або розгорнуті – нерозгорнуті; 6) незалежні – залежні (підрядні); 7) підпорядковуючі – непідпорядковуючі; 8) першого, другого (і т. д.) ступеня підпорядкування; 9) безпосереднього – опосередкованого функціонування; 10) однорідні – неоднорідні або однотипні – неоднотипні; 11) одинарні – бінарні (дублетні) – потрійні (триpletні); 12) вставні і вставлені; 13) вигуківі; 14) узагальнюючі; 15) конкретизуючі (уточнюючі). Наприклад: *Десь¹ торік, / коли² особливо гучно зчинилась була ота аморальна кампанія проти вивчення рідної мови в школі, / коли^{3а} дорослі дяді, / втрачаючи⁴ гідність, / не⁵ соромлячись національної зневаги, / атакували^{3б} директорів шкіл своїми заявами, / “звільніть⁶, мовляв, мою дитину від уроків рідної мови, / дитя⁷ й без того перевантажене”, – // ось тоді якраз / той⁸ південний хлопчик, / єдиний у своєму шостому класі, / не⁹ захотів зректись рідного слова!* (О.Гончар).

Лінійно-рівнева схема цього періоду:

Для опису структури періодів вироблено класифікацію, що враховує обидва виміри системи періоду: 1) “по горизонталях” – за належністю до одного зі структурних типів речення (періоди зі структурою: 1 – простого речення; двопредикативних: 2 – складносурядного, 3 – складнопідрядного, 4 – складного безсполучникового речення; 5 – поліпредикативного речення); 2) “по вертикалях” – за способом поєднання частин періоду. Якщо “по горизонталях” періоди утворюють структурні типи, підтипи, варіанти, різновиди (у межах відповідного типу речення), то “по вертикалях” – структурні класи, підкласи і ряди. Схематично це можна представити так:

Поліпредикативне речення
 Складне безсполучникове речення
 Складнопідрядне речення
 Складносурядне речення
 Просте речення

Типи періоду	5	5A	5B	5C	5D	5E
	4	4A			4D	
	3	3A		3C		
	2	2A	2B			
	1	1A				

А В С D E
 Класи періоду

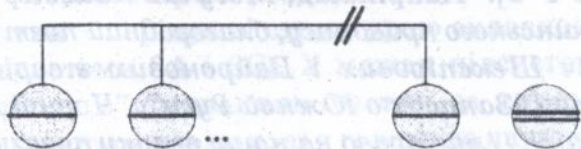
Отже, клас А складають періоди зі структурою різних типів речення, частини яких поєднуються за типом простого речення (на схемі це підсистеми 1А, 2А, 3А, 4А, 5А). Клас В представлений підсистемами 2В (двопредикативні) і 5В (поліпредикативні) – періоди, частини яких поєднуються за типом складносурядного речення. Клас С представлений підсистемами 3С і 5С – періоди, частини яких поєднуються за типом складнопідрядного речення. Клас D – відповідно підсистемами 4D і 5D – частини яких поєднуються за типом складного безсполучникового речення. Підсистему 5E складають структури з кількалінійним комбінованим зв'язком частин періоду, особливі ускладнені й переобтяжені структури, що виходять за межі періодів класів А, В, С, D.

Другий розділ (“Структурно-синтаксичні особливості періодів”) складається з п'яти підрозділів – відповідно до структурних типів періодів. Значну увагу приділено опису періодів зі структурою простого речення (підсистема 1А),

оскільки особливості цих періодів значною мірою є спільними для всіх періодів класу А. Описуються варіанти з їх різновидами за способом вираження ОК у членах підвищення, особливостями функціонування членів і характером зв'язку між ними. Наприклад:

1. Періоди з ОК в однорідних членах підвищення підметами:

$1n f 1-2^*$

Ні академія, ні світський чин, духовний сан, ні військо, торгівля, честь, ні царський двір – //ніщо, ніщо його (Сковорода – А.Г.) привабити не може! (П.Тичина).

Розглядаються періоди інших структурних варіантів і їх різновидів: $[1 < 1n f 2]$; $[1 < 1n f 1-2]$; $[2-1n f 1]$; $[1n f 2]$; $[1n f 2_{verb}]$, $[1n f 2_{nom}]$.

2. Періоди з ОК в однорідних членах підвищення присудками. Цей підтип представлений такими структурними варіантами: $[2n f 2]$; $[2n f 2-1]$; $[1-2n f 2]$; $[2n f 1]$. Наприклад: *І справді: ксьондз удає з себе веселуна, баляндрасника, силе примовками, глумиться над закутими в колодки, за наказом Плути, шляхтичами, – //одним словом, майстерно грає тонко задуману роль (М.Рильський).*

3. Періоди з ОК в однорідних членах підвищення

* У формулах-моделях ОК членів підвищення і пониження позначені цифрами: 1 – підмет, 2 – присудок, 3 – додаток, 4 – означення, 5 – обставина. Буквою n позначається наявність ряду ОК. Знаком < вказується напрямок функціонування членів у межах частин періоду. Буква f символізує межу між частинами періоду, місце головної паузи. К – опорний компонент, К_{par} – вставний чи вставлений, К_{el} – еліптичний. S – просте речення (ПО). (S)k – кілька неоднорідних залежних ПО.

додатками. Розглядаються періоди зі структурою:
[3n f 3 > 2-1]; [3n f 2-1]; [3n f 2]; [3 < 3n f 2]; [3 < 3n f 2-1];
[1-2 < 3 < 3n f 3]; [2 < 3n f 3]; [2 < 3n f 2]; [1-2 < 3n f 3].
Наприклад: *Крізь весняні шуми рік і лісів, крізь гамір
торговиці світової, крізь невгаваючий рев ненажерливості
людської і злоби – //чую тебе, свята велика молитво
безталанного нашого наряду* (Б.Лепкий).

4. Періоди з ОК в однорідних членах підвищення
означеннями. Дається опис періодів зі структурою:
[4n f 1-2]; [1 < 4n f 1-2]; [1 < 4n f 2_{ном}]; [4 < Kn f 1-2];
[1 < 4 Kn f 1-2]. Наприклад: *Могучий майстер української
мови й українського правопису, благородний поет “Досвіток”,
перекладач Шекспірових і Байронових творів, а також
Біблії, автор “Записок о Южной Руси”, “Чорної Ради” і сили
інших праць – //має право на нашу велику повагу і вдячність*
(М.Коцюбинський).

5. Періоди з ОК в однорідних членах підвищення
обставинами. Розглядаються періоди зі структурою:
[5n f 2-1_{ел}]; [5n f 5 > 2-1]; [5 < 5n f 5 > 2-1]; [5 < K_{раг} f 5 > 2];
[5 < Kn f 2-1]; [1-5n f 2]. Наприклад: *[I він висповідався].
Тяжко дишучи, часом схлипуючи, часом рвучи собі волосся
на голові або підносячи руки до неба, – //все розказав*
(О.Кобилянська).

6. Періоди з кількома рядами однорідних членів
підвищення. Звертається увага на періоди зі структурою:
[1n < 4n f 1-2]; [1n < 4n f 2]; [4n-5n f 1-2]; [3n < 4n f 2];
[5n > 2 < 3n f 2]. Наприклад: *Хіба оті, без німців, без імен,
на тій дорозі в Київ із Лубен, або оті, під лісом, із Волині, –
//хіба вони не більші мученики нині?!* (Л.Костенко).

Періоди зі структурою складносурядного речення
представлені підсистемами 2А і 2В. У періодах підсистеми
2А головна пауза знаходиться всередині однієї з
предикативних одиниць (у схемі: S). Наприклад, період зі
структурою [1n f 1-2] [S]: *Пил земний на стопах, і пісок
на устах, і доторки холодних вод небесних і земних на лиці
й на всім тілі, і вітер в очах, і запах трав і молодого листя,
і шум дерев, і крик птахів – // все в тобі й з тобою, а тебе
вже немає* (П.Загребельний). У періодах підсистеми 2В

головна пауза знаходиться між предикативними одиницями. Наприклад, період зі структурою $[1_{oi} - 2n] fb [S]$ (де символом **fb** позначено сполучниковий зв'язок частин, характерний для класу В): *[Кавунові хлопці бачили вже її (смерть – А.Г.) в різних проявах]. Бачили грізну й зловісну серед великих пожеж, проклять і стогонів, бачили страшну в нестерпному громі й вибухах металу, бачили неблаганну й моторошну в гадючому плазі танкових гусениць, бачили жалюгідну й розтинаючу душу на річних переправах і в гнилих болотяних прірвах, – // але таку потворну, безсоромну й образливу* *многі з них бачили вперше* (О.Довженко).

Третій тип – періоди зі структурою складнопідрядного речення (підсистеми 3А і 3С). У межах підсистеми 3А, що включає періоди з поєднанням частин за типом простого речення, виділяються періоди: а) з головною паузою всередині головної ПО (із залежною ПО у ролі члена-поширювача у підвищенні; із залежною ПО у ролі члена-поширювача у пониженні; із залежною ПО у підвищенні, у якій містяться однорідні члени опосередкованого функціонування до пониження); б) з головною паузою всередині залежної ПО. Наприклад: $[1 < 4n < (S) f 2]$ *Андрій Григорович Моркотун – старий, зарослий газетярським мохом співробітник усіх українських газет, які коли-небудь існували на світі, потайний кандидат на професуру, бездушний перекладач з усіх мов (через російську) на українську, хронічний пролетарій і старий парубок – // зібрався на дачу* (В.Винниченко); $[1-2n f 2] < (S)$ *З ударом дев'ятої години – ані на хвилю скоріше – пані Грозицька встала зі свого крісла, посипала піском і замкнула свою книгу, поскладала на купу пронумеровані вже на завтра рецепіси, осібно польські, а осібно руські, устала в порядку тягарики від листової ваги, поскладала пера, заткала каламар, – // одним словом, зробила на своїм бюрку взірцевий порядок, порушуваний тільки множеством плям від чорнила на грубій бібулі, якою для ощадності прикрите було зелене сукно бюрка* (І.Франко); $[3 < (1-2n) f 3 > 1-2]$ *Про тисячі тих, що випасали Фальцфейнам отари, молотили хліб на токах, насаджували парки, будували в Асканії басейни, копали*

штучні озера, перевертаючи гори землі, – // про цих людей розбитні вояжери-кореспонденти подавали значно скупіші відомості (О.Гончар).

Підсистему ЗС складають періоди з головною паузою між ПО. Тут виділяються періоди: а) з підвищенням, вираженим залежною ПО; б) з підвищенням, вираженим головною ПО. Наприклад: $[1-2 < 2n] fc [S]$ *І що ми вже Грицькові не робили, – вишіптували, терли, ізсилали, свячене зілля клали на потилицю, водою лили і переливали хоробу на бобренківського пса, – //не допомогло (Л.Костенко); $[4n > 1-2n] fc (S)$ *[Я бачу її (хмару – А.Г.)]. Велика і важка, повна туги й невипланих сліз, вагітна всіма скорботами світу, темна од жалю до нещасної землі, вона клубочиться чорними хвилями, важко дихає переповненими грудьми, ховає лице од сонця і гірко плаче теплими сльозами, // аж поки не стане їй легше (М.Коцюбинський).**

Четвертий тип – періоди зі структурою складного безсполучникового речення (підсистеми 4А і 4D), які багатьма рисами збігаються з періодами підсистем 2А і 2В. У періодах підсистеми 4А головна пауза знаходиться всередині однієї з ПО. Наприклад: $[1-2n < 5n fd 2] [S]$ *Він навіть не ділив людей на “праведних” і “нечестивих”, не дав нікому “врятуватись” ні в божій державі, ні навіть на фантастичному острові – //всіх засудив на ганьбу і неславу, такий був “моністичний” погляд його на людську природу (Леся Українка). У періодах підсистеми 4D головна пауза знаходиться між ПО. Наприклад: $[2n] fd [S]$ *Роздуши мене геть танком, втовкмач на ступінь в землю, кожну кісточку розчави, кожну жилку розірви, //я все одно встану і піду по моїй землі, і житиму, і буду сіяти, і сіятиму, ще й співатиму!.. (Ю.Яновський).**

П'ятий тип – періоди зі структурою поліпредикативного речення (підсистеми 5А, 5В, 5С, 5D, 5Е). У періодах підсистеми 5А головна пауза – всередині однієї з ПО, із поєднанням частин за типом простого речення. Дається опис періодів з ОК в однорідних членах підвищення, вираженими членами речення, і періодів з однорідними членами підвищення, вираженими ПО. Наприклад: $[2-5n > f 2n] <$

(S) < (S) Від усього поруйнованого серця бажаю кожному з вас зробити більш за мене і, склавши колісь у прекрасному майбутньому трудовій свої руки, не будучи ніким ні перебільшеним, ні засудженим, ні заплямованим і зневаженим, оглядаючи шлях свій і рідні народні "лани широкополі", засіяні невмирущими словами з душами чистими, не спустошеними брехнею, взаємною ненавистю, жадністю, жорстокістю, кар'єризмом, // зітхнути легко, тихо і щасливо і втішитись думкою, яка не судилась мені, що мріяв усе життя про творення добра: благословен труд, і день, і дом (О.Довженко); [5 < (S)n f 5 > 2-1] [2-1]

В серпневі дні, коли обжинки світлі справляє сита, медвяна земля, і кулики дзвенять на узбережжях, мережкою гаптуючи пісок, а ластівки малечу навчають повітря сизе різати грудьми, - // в серпневі дні розширюється обрій і розгортає крила далечінь (М.Рильський).

У періодах підсистеми 5В головна пауза знаходиться між ПО, із поєднанням частин за типом складносурядного речення. Розглядаються періоди: 1) з ОК в однорідних членах підвищення, вираженими членами речення (без ускладнюючих предикативних членів у підвищенні і з ускладнюючими предикативними членами у пониженні; без ускладнюючих предикативних членів у пониженні і з ускладнюючими предикативними членами у підвищенні; з ускладнюючими предикативними членами в обох частинах періоду); 2) з однорідними членами підвищення, вираженими ПО (незалежними ПО; залежними ПО; незалежними і залежними ПО в різних комбінаціях); 3) з однорідними членами підвищення, вираженими і членами речення, і ПО. Наприклад: [S]n fb [S] *Кидає пахар на полі плуг із волами, кидає пивовар казани в броварні, кидають шевці, кравці і ковалі свою роботу, батьки покидають маленьких дітей, сини - неможних батьків і матірок, // і всяке манівцем да ноцями, степами, тернами та байраками чимчикує на Запорожжє до Хмельницького (П.Куліш).*

У періодах підсистеми 5С головна пауза знаходиться між ПО, із поєднанням частин за типом складнопідрядного речення. Розглядаються періоди: 1) з ОК в однорідних членах

підвищення, вираженими членами речення (у незалежній ПО; у залежній ПО) – із можливими різними варіантами поширення предикативними членами; 2) з однорідними членами підвищення, вираженими ПО (залежними; незалежними; і незалежними, і залежними). Наприклад: (S)_n < (S)_k *fc* [S]_n *Коли ви в місті живете і жити вже немає сили, Коли набридло вам і те, Що вчора ви ще так любили, Коли і ваші лікарі, І ліки їх, і друзі зрадні Говорять вам уже згори, Що допомогти вони безрадні, Коли самі ви лишитесь Один, покинутий, забутий, І стане кружком світ увесь, А небо келихом отрути, –// Не все ще втрачено для вас, Ще ліки є на ваші рани...* (О.Олесь); (K_n)_n *fc* (S)>[S] *А коли ця смішна людина із снігом на волоссі й цвітом маку на серці думає про маленьку, смугляву, вередливу жіночку і стає на коліна перед її образом, і плутає всі цифри в бухгалтерських книгах, і всі цифри, всі книги, всі люди для неї нудні й непотрібні, // то що це таке з ним, хотів би він знати* (В.Винниченко).

У періодах підсистеми 5D головна пауза знаходиться між ПО із поєднанням частин за типом безсполучникового складного речення. Застосовуючи аналогічні до вищезазначених підходи, розглядаються періоди, які виявляють структурну подібність до періодів підсистем 4D, 2B і 5B, а також такі, що відзначаються оригінальністю. Серед них: [S]_n *fd* [S]_n *Не хмара сонце заступила, Не вихор порохом вертить, Не галич чорна поле вкрила, Не буйний вітер се шумить: // Се військо йде всіма шляхами, Се ратне брязкотить збруями, В Ардею-город поспіша* (І.Котляревський); [K_n] [S]_n *fd* [K_{par} 1–2] < (S) *А на вулиці і на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть, жиди шкваркочуть, селяни гойкають – // одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чував* (І.Франко); [S]_n *fd* [S] *Ні жайворонка в небі, ні чорногуза в траві, ящірки поснули в землі, цвіркуниці позамерзали на смерть, і трави всі сухі, сонце не гріє, тільки високо під хмарами летять останні птахи в вирій, –// осінь* (Ю.Яновський).

Періоди підсистеми 5Е – це поліпредикативні структури: а) з ознаками двох періодів; б) підвищення яких складається з двох чи більше рядів однорідних членів, що паралельно функціонують до пониження; в) переобтяжені різними елементами (вставними і вставленими членами, конструкціями прямої мови, цитатами), які не дозволяють їх зараховувати до інших підсистем. Наприклад: *Скосив, підняв, обмолотив, урятував – // честь тобі й хвала, зоставив на землі, притоптав, прикотив колесами, зневажив – // ганьба довічна!* (П.Загребельний); *Відколи люд живе, І жито жовте, і волошки сині, Відколи небо голубе пливе На нашій, на зеленій Україні! – // В серцях плугатарів і ковалів, В дівочій пісні, в пісні парубочій, І там, де біль, і там, де правий гнів, І там, де щастям променіють очі, Найбільше ж там, де повстання пожар, Найбільше там, де полум'я і порив, // Живе один з найбільших в світі творів – Шевченка невмирущого “Кобзар”* (М.Рильський).

У третьому розділі (“Стилістичні функції періодів”) з урахуванням окремих розробок (І.Чередниченко, І.Білодід, А.Коваль, В.Мельничайко, О.Пономарів) уточнюється і конкретизується поняття “стилістичне значення періоду”, з'ясовуються особливості функціонування періодів у різних стилях і жанрах. На противагу досить поширеним, уже традиційним, уявленням про нібито постійні й універсальні стилістичні функції періодів обстоюється положення, що при стилістичному аналізі періоду, як і всякого іншого речення, слід враховувати передусім його лексико-фраземне наповнення та функціонування в інтонаційно-синтаксичній тканині тексту. Помилково було б вважати, що стилістичні параметри періоду визначаються тільки його своєрідною будовою. При визначенні стилістичних функцій періоду варто виходити із з'ясування його *стилістичного звучання*. При всій “поліфонії”, багатоплановості періоду можна, однак, виділити в ньому провідні елементи, через які здійснюється зв'язок із дрібнішими компонентами стилістичного значення і зумовленою контекстом темою періоду.

Видається найбільш зручним виділити стилістичні типи періодів відповідно до типів мовлення: *періоди-описи, періоди-*

розповіді і періоди-роздуми. Поряд із “чистими” типами поширені комбіновані: періоди-описи з елементами роздуму чи розповіді, періоди-розповіді з елементами опису чи роздуму, періоди-роздуми з елементами опису чи розповіді. Періоди-описи виступають зв’язуючим ядром пейзажного, портретного, інтер’єрного чи іншого зображення або вичерпним засобом такого зображення. Амплітуда можливих стилістичних звучань цих періодів велика (захоплене, співчутливе, меланхолійне, сентиментальне, іронічне, розвінчувально-викривальне, гумористичне, комічне, урочисте, патетичне, полемічне тощо). Стилістичне значення періодів-розповідей багато в чому залежить від тематичного спрямування всього тексту і відведеної в ньому композиційної ролі періоду. Граматичні й емоціонально-експресивні можливості періоду найповніше реалізуються в текстах-роздумах. Роздум частіше буває позбавлений відтінків патетики, захоплення, іронії, сатири чи гумору. З-поміж періодів-роздумів виділяємо: роздуми-твердження, роздуми-спростування, роздуми-заперечення, індуктивні і дедуктивні. Періоди-роздуми і періоди-розповіді представлені багатьма різновидами, зумовленими жанрово-стильовими особливостями тексту: періоди-спогади, періоди-звертання, періоди-монологи. Необхідний стилістичний ефект періодів досягається умілим використанням анафори, ампліфікації, градації, полісиндетону, антитези, ретардації, лейтмотиву, лексичного й синтаксичного паралелізму.

Четвертий розділ (“Пунктуація в періоді”) містить узагальнені відомості про практику вживання розділових знаків між членами і частинами періоду і стислі рекомендації щодо оптимальної пунктуації в періоді.

У **висновках** формулюються підсумкові положення про одержані результати дослідження, серед яких, зокрема, такі:

1. Важливим етапом у становленні теорії періоду в Україні був курс риторики Ф.Прокоповича для слухачів Києво-Могилянської академії, у якому продовжено традиції античного красномовства і вироблено положення, підхоплені згодом і застосовані щодо російської мови М.Ломоносовим. Помітне місце питання теорії періоду займають у граматиках

української мови І.Вагилевича, М.Осадци, М.Левицького, І.Нечуя-Левицького і особливо В.Сімовича, погляди якого створили ґрунт для сучасної теорії періоду в україністиці.

2. Охоплюючи певні поля в кожній із підсистем речення, система періоду наче пронизує всі яруси системи речення і утворює 12 підсистем періодів – відповідно до їх структурного типу і структурного класу. Обстежений матеріал дає підстави перелік підсистем періоду за продуктивністю (в спадному порядку) представити так: 5С, 5D, 5А, 5В, 1А, 3А, 3С, 4А, 4D, 5Е, 2А, 2В.

3. Найпоширеніші смислові відношення, які встановлюються між підвищенням і пониженням: порівняльні, протиставні, зіставні, часові, просторові, причинно-наслідкові, допустово-наслідкові, умовно-наслідкові, означально-узагальнюючі.

4. У процесі багатовікового розвитку української літературної мови система періоду в ній зазнала значних змін: з'явилися нові структурні різновиди й варіанти періодів. Звертають на себе увагу структури, члени підвищення яких розпочинаються повторюваними сполучниками *чи, чи то*, а пониження – припинювально-обмежувальним виразом *досить що (досить, доста)*. “Словник української мови” не враховує цих виразів у тому значенні, в якому вони функціонують у згаданих структурах, що не є поодинокими.

5. Вироблені структурна і стилістична класифікації можуть бути застосовані до наукового вивчення періодів і в інших мовах, до вивчення інших складних синтаксичних конструкцій.

6. Здійснене дослідження підтверджує, що при науковому описі періоду важливо його члени тлумачити як синтаксеми, синтаксичні групи, блоки, предикативні одиниці, що виступають більшими чи меншими сегментами висловлювання-періоду і виконують важливу смислову, граматичну й інтонаційну роль.

7. Необхідно всіляко розгортати дослідження про інтонацію періоду на експериментальній основі. На зібраному нами матеріалі можна підготувати окреме дослідження про інтонацію періоду.

Основні результати дисертаційного дослідження викладено в таких публікаціях:

1. Про стилістичне значення періоду // *Культура слова*. – Вип. 38. – К.: Наук. думка, 1990. – С.37–41.

2. Висловлювання-періоди про мову і письменницьку майстерність як важливий дидактичний матеріал у вузі і в середній школі // *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні: Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 року)*. – Ужгород, 1993. – С.83–95.

3. Удосконалення методів і прийомів аналізу синтаксичних одиниць як важлива умова підвищення якості викладання української мови у вузі та в школі // *Концепція підготовки педагога в умовах університету та її методичне забезпечення (Матеріали доповідей і повідомлень науково-методичної конференції 26–28 березня 1991 р.)*. – Ужгород, 1991. – С.93–96.

4. Синтаксичні та стилістичні особливості періоду в мові І.С.Нечуя-Левицького // *Творча індивідуальність І.С.Нечуя-Левицького і літературний процес / Збірник тез доповідей і повідомлень республіканської наукової конференції, присвяченої 150-річчю з дня народження письменника*. – Черкаси, 1988. – С.157–159.

5. Стилістична роль періоду в художній мові Ольги Кобилянської // *Творчість Ольги Кобилянської у контексті української та світової літератури (до 125-річчя з дня народження письменниці): Тези доповідей і повідомлень республіканської наукової конференції*. – Чернівці, 1988. – С.57–58.

6. Функціональні особливості періоду в мові творів Б.Д.Грінченка // *Борис Грінченко: Тези доповідей республіканської науково-практ. конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження видатного українського письменника, вченого, громадського діяча*. – Ворошиловград, 1988. – С.169–171.

7. Період як одиниця лінгвальної дійсності // *Научные достижения и разработки молодых ученых – народному хозяйству (тезисы докладов IV конференции молодых ученых 1–3 июня 1989 г.)*. – Ужгород, 1989. – С.150.

8. Висловлювання-періоди про Т. Г. Шевченка // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю з дня народження Т.Г.Шевченка. – Ужгород, 1989. – С.38.

9. Стилiстична роль народно-розмовної лексики у періоді // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови / Тези республіканської конференції (Ужгород, листопад 1989 р.). – Ужгород, 1989. – С.33–34.

10. Період як синтаксико-стилiстична одиниця у мові творів М.Коцюбинського // Обласна науково-методична конференція, присвячена 125-річчю з дня народження М.М.Коцюбинського: Тези доповідей. – Ч.2. – Чернігів, 1989. – С.64–66.

11. Період у мові творів Олександра Духновича // Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з дня смерті О.Духновича. – Ужгород, 1990. – С.53–54.

12. Пунктуація в періоді і можливості вивчення її в школі // Методичні читання, присвячені 80-ій річниці від дня народження М.М.Шкільника: Тези доповідей та повідомлень (17–18 травня 1990 року). – Львів, 1990. – С.29–31.

13. Період як одна з форм синтаксичної організації мови художніх творів Дніпрової Чайки // Дніпрова Чайка і розвиток української культури: Тези міжвузівської наукової конференції. – Херсон, 1991. – С.56–57.

14. Із історії становлення поняття “період” в українському мовознавстві: Граматична концепція В.Сімовича // Розвиток мовознавства в Західній Україні в 20–30-х роках ХХ ст.: Регіональна наукова конференція, присвячена пам’яті Василя Сімовича / Тези доповідей: 28–29 січня 1992 р. – Львів, 1992. – С.54–55.

15. Дещо про синтаксис і стилістику наукової мови І.Огієнка // Іван Огієнко (Незабутні імена української науки): Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (26–27 травня 1992 року). – Ч.1. – Львів, 1992. – С.56–58.

16. З історії вивчення конструкцій-періодів в українському мовознавстві // Тези доповідей 47-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1993. – С.19.

17. Період як одна з особливостей синтаксичної організації мови О.Духновича // О.В.Духнович і слов'янський світ: Матеріали наукової конференції (23–24 квітня 1993 року). – Ужгород, 1993. – С.83–84.

18. Про структурні типи і класи періодів в українській літературній мові // Тези доповідей 49-ої підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу філологічного ф-ту Ужгородського державного ун-ту. – Ужгород, 1995. – С.51–52.

19. Період як засіб мовної організації у творах Григорія Сковороди // Мандрівний університет України: Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня смерті Г.С.Сковороди. – Ужгород, 1995. – С.41–44.

20. Стилистическая роль периода в украинском литературном языке (на материале произведений И.Франко и М.Коцюбинского) // Материали наукової конференції молодих учених філологічного факультета Ужгородського університету (22–24 мая 1986 г.). – Ужгород, 1986. – С.47–59. (Рукопись, депонированная в ИНИОН, № 32269. – 29.12.1987).

21. О структурных типах периода в украинском литературном языке. – Ужгород, 1987. – 20 с. (Рукопись, депонированная в ИНИОН, № 322662. – 29.12.1987).

22. К вопросу о членах периода в украинском литературном языке. – Ужгород, 1988. – 15 с. (Рукопись, депонированная в ИНИОН, № 33381. – 12.04.1988).

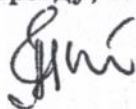
Галас А.М. Структурные и функциональные особенности периода в украинском литературном языке. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Ужгородский госуниверситет, Ужгород, 1997. Рукопись.

В диссертации исследуются предложения-периоды в украинском литературном языке. Определены и впервые на основании обширного фактического материала описаны структурные типы и классы периодов. Разработана стилистическая типология периодов с учетом их жанрово-тематического своеобразия.

Halas A.M. The structural and the functional peculiarities of period in the Ukrainian literature language. Dissertation for a Candidate's of Philology Degree presentation according to the speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. Uzhhorod State University, Uzhhorod, 1997. Manuscript.

This dissertation deals with the sentences-periods in the Ukrainian literary language. The structural types and classes of periods are determined and described for the first time with the help of analysis of the numerous facts. It is worked out the stylistical classification according to the genre and the theme of periods.

Ключові слова: період, категоріальні ознаки періоду, члени періоду, структурні типи і класи періоду, стилістична типологія періодів.

AB 37.258
AB 37.258

**Підписано до друку 28.02.97. Формат 60x90/16. Друк. арк. 1,25. Зам. 2631. Тираж 100
294000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101. Відкрите акціонерне товариство "Патент".**